

УДК 378.147:614.253:616.31-089:355.241.221
DOI 10.31494/2412-9208-2022-1-3-275-284

FEATURES OF TRAINING DOCTORS-DENTISTS-SURGEONS UNDER THE CONDITIONS OF THE MARTIAL STATE

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ-СТОМАТОЛОГІВ-ХІРУРГІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Natalia GUTOR,

Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor

Наталія ГУТОР,

кандидат медичних наук, доцент

hutor@tdmu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-9975-8369>

*Horbachevsky Ternopil National
Medical University of the Ministry
of Health of Ukraine,
✉ 1, Maidan Voli St., Ternopil,
46001, Ukraine*

*Тернопільський національний
медичний університет імені
І. Я. Горбачевського МОЗ України,
✉ вул. Майдан Волі, 1,
м. Тернопіль, 46001, Україна*

Original manuscript received: November 10, 2022

Revised manuscript accepted: November 27, 2022

ABSTRACT

The article summarizes the experience of training dentists-surgeons under martial law at the Department of Surgical Dentistry of the I. Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, who study under the second (master's) level «Dentistry» educational and professional program of higher education, the field of knowledge 22 «Health care», specialty 221 «Dentistry».

The organizational conditions for ensuring the adaptation of the entire educational process to the realities of war (transition to asynchronous training, arranging a safe shelter, developing an algorithm for actions during air raids), ways of regulating and stabilizing the emotional state of recruits, and involving them in volunteer activities are revealed.

Considerable attention is paid to those changes that affected the work program of the discipline «Surgical Stomatology», in particular the modules «Military Stomatology» and «Maxillofacial Traumatology». In particular, the emphasis is shifted to the preparation of future dentists-surgeons to provide medical assistance to patients with injuries of the maxillofacial area, the peculiarities of the clinical course of such injuries, the basics of diagnosis and therapeutic manipulations, the methods, and means, algorithms of actions for providing emergency care at the site of injury, on various stages of medical evacuation. In addition, the topics are supplemented with questions related to the study and understanding of the psychological state of the wounded and the provision of essential psychological assistance.

The specifics of conducting practical classes directly in medical institutions are highlighted. Furthermore, ways of effective interaction between the teacher and the acquirer in the diagnostic and treatment process of outpatient and inpatient patients are shown (perception of the acquirer as an equal partner, interaction with him on a parity basis, recognition of the equality of goals, rights, and obligations about the patient), which is confirmed by the indicators of algorithmic and analytical thinking of the future specialist in the military-medical field, available surgical, therapeutic and deontological skills and abilities.

Key words: *dentist-surgeon, professional training, military status, psychological stress resistance, maxillofacial area*

Вступ. На сьогодні зміни в медичній освіті, зокрема в підготовці лікарів-стоматологів-хірургів, загалом є невід'ємним складником трансформації системи охорони здоров'я. Задля підвищення конкурентоспроможності фахівців цього профілю, виведення їх підготовки на якісно новий рівень і відповідно підвищення якості надання медичних послуг необхідно провести системні й послідовні зміни шляхом створення та впровадження стандартів якості стоматологічної освіти.

У Стандарті вищої освіти спеціальності 221 Стоматологія, затвердженому та введеному в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 24.06.2019 р., зазначається, що кінцевою метою навчання є такий фахівець, який «здатний розв'язувати складні задачі та проблеми у сфері стоматології та охорони здоров'я, що характеризуються невизначеністю умов і вимог та виконувати професійну діяльність лікаря-стоматолога» [9 : 6].

Підготовка лікарів-стоматологів-хірургів у Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського завжди відповідала вимогам часу, а з уведенням у країні військового стану теж зазнала певних змін.

Мета статті: узагальнити досвід підготовки лікарів-стоматологів-хірургів на кафедрі хірургічної стоматології Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Стоматологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальності 221 «Стоматологія» в умовах військового стану.

Методи та методики дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури та офіційних документів з проблеми підготовки медичних працівників в умовах військового стану для з'ясування найбільш значущих підходів до її розв'язання; вивчення навчально-методичної документації викладачів кафедри хірургічної стоматології з метою визначення змін у змісті підготовки здобувачів з урахуванням збільшення поранень щелепно-лицьової ділянки (ЩЛД) під час воєнних дій та надання відповідної допомоги; анкетування здобувачів 2 та 3 курсів стоматологічного факультету віком 19 – 20 років з різних регіонів України за для виявлення проблем у їхньому психологічному стані, викликаних війною.

Результати та дискусії. Війна, яку розв'язала Росія, стала стресом для всіх учасників освітнього процесу. Перед викладачами постало багато нагальних проблем: від розробки алгоритмів, у яких йдеться про безпеку здобувачів та персоналу кафедр, до внесення змін у програми навчальних курсів.

Однією з перших постала проблема забезпечення адаптації всього освітнього процесу до реалій війни. Цьому сприяла низка заходів: перехід на асинхронне навчання, облаштування безпечного укриття, розробка алгоритму дій під час повітряних тривог.

Змінилася й сама мета освітнього процесу – підготовка висококваліфікованих лікарів-стоматологів-хірургів до дій в екстремальних ситуаціях війни з урахуванням їх психологічних проблем, які загострилися під час введення військового стану в країні.

Спільно з кафедрою військової медицини та медицини катастроф зі здобувачами в центрі симуляційного навчання було проведено тренінги з невідкладних станів.

Особливу увагу було приділено зміцненню морального духу майбутніх медиків. Вже в перший місяць війни на базі кафедри хірургічної стоматології психологічною службою університету було проведено анкетування здобувачів 2 та 3 курсів стоматологічного факультету, віком 19-20 років з різних регіонів України (126 осіб) з метою вивчення їх емоційного стану та нагальних потреб. Воно показало, що всі респонденти мають певний рівень тривоги, а 25 здобувачів зі сходу та півдня України (19,8% від загальної кількості опитаних) отримали значні психічні травми. Цим студентам працівниками психологічної служби університету була надана невідкладна допомога у вигляді консультацій та тренінгів.

Психологічна служба розробила рекомендації щодо подолання стресових станів, виховання стресостійкості, спираючись на які викладачі регулювали власний психологічний стан і вчили здобувачів проживанню сучасного військового часу: застосовувати психологічні методики перемикання, підтримувати родину, активно включатися у волонтерську діяльність та ін.

Окремо слід відзначити саме волонтерську місію науково-педагогічних працівників кафедри хірургічної стоматології та студентів. На період воєнного стану Міністерство охорон здоров'я України дозволило залучати до надання меддопомоги на добровільних засадах здобувачів вищої освіти за спеціальностями галузі знань 22 «Охорона здоров'я». Тож з перших днів воєнного стану було започатковане безкоштовне консультування та надання стоматологічної (невідкладної та планової) допомоги бійцям територіальної оборони, військовослужбовцям, внутрішньо-переміщеним особам.

Було налагоджено чергування у відділенні хірургічної стоматології, куди стали поступати поранені бійці та цивільне населення з травмами, отриманими в результаті бойових дій. Спілкуючись з цими пацієнтами, здобувачі зміцнювалися у вірі в нашу перемогу, ставали впевненішими, ще з більшою усвідомленістю стали підходити до свого професійного становлення.

Кафедральні працівники зі здобувачами залучилися до співпраці з міжнародними організаціями щодо надання гуманітарної допомоги, до участі в закупівлі медикаментів для Збройних Сил України та цивільного населення, яке прибуло на терени Тернопілля.

Певна частина студентів випускових курсів добровільно стала до лав ЗСУ і теж отримала волонтерську підтримку з боку університету.

Не менш важливим напрямком роботи кафедр став перегляд змісту підготовки майбутніх стоматологів-хірургів.

Вивчення історії військової медицини показало, що у війнах, які відбувалися у XX столітті, кількість щелепно-лицьових поранень постійно зростала: від 3,5-4,5% від усіх поранень у Другій світовій війні та до 10,5% під час війни у В'єтнамі (США). Не менш показовими є дані бойових поранень ЩЛД, які зазнали радянські війська у Афганістані та бійці федеральних сил Російської федерації у Чеченській республіці – 8,5-9% [10; 11].

В умовах сучасної війни ми теж будемо спостерігати збільшення кількості бійців з травматичними пошкодженнями ЩЛД, з посттравматичними дефектами і деформаціями обличчя, що є результатом неадекватної та несвоєчасної медичної допомоги на полі бою.

Тому стоматолог-хірург повинен володіти повним арсеналом знань, умінь і навичок надання допомоги саме при таких пораненнях, володіти алгоритмом дій безпосередньо на полі бою, в госпіталях та реабілітаційних центрах. Це вимагає запровадження нових технологій та інформаційних систем, які будуть сприяти накопиченню теоретичних і клінічних знань, умінь і навичок для роботи на високотехнологічному рівні.

Узагальнення історичного досвіду та необхідності формування готовності майбутніх стоматологів-хірургів до дій у ситуації війни спонукало до внесення змін у робочу програму курсу «Хірургічна стоматологія». Особливо вони торкнулися змістових модулів «Військова стоматологія» та «Травматологія щелепно-лицевої ділянки», зокрема питань, пов'язаних з травматичними пошкодженнями ЩЛД у результаті бойових травм, особливостей їх клінічного перебігу, основ діагностики та лікувальних маніпуляцій, методів і засобів надання ургентної допомоги при невідкладних станах, що застосовуються в практиці хірурга-стоматолога безпосередньо в зоні бойових дій та відносяться до компетенції хірургічної стоматології та щелепно-лицевої хірургії.

Ми вважали за необхідне розкрити зміст воєнно-медичної доктрини нашої країни, ознайомити стоматологів-хірургів основними принципами організації, об'ємом і змістом допомоги пораненим у ЩЛД, з особливостями організації хірургічної допомоги щелепно-лицевим пораненим в екстремальних умовах.

Так, на лекційних та практичних заняттях поглиблено стали розглядатися такі питання, як пошкодження м'яких тканин ЩЛД, ранні ускладнення пошкоджень ЩЛД (синдром тривалого здавлення тканин обличчя), пошкодження нижньої та верхньої щелепи, пошкодження вилицевих кісток, кісток носа, термічні ушкодження обличчя, сучасні вогнепальні поранення, супутні ускладнення пошкоджень ЩЛД (кровотеча, асфіксія, шок), комбіновані пошкодження ЩЛД, Зверталася увага на клінічний перебіг, методику хірургічної обробки ран, види швів; надання допомоги на місці травми, на етапах медичної евакуації з урахуванням естетики обличчя. Розкривалися особливості тимчасової (евако-транспортної) іммобілізації при пошкодженнях кісток лицевого

черепа, вплив порушень естетики обличчя на психіку поранених, роль пластична хірургія в лікуванні пошкоджень обличчя, її принципи, технології реконструктивно-відновних втручань та прогнозування їх результатів, зменшенні кількості хірургічних етапів і строків реабілітації.

Ефективність допомоги пораненим у щелепно-лицевій ділянці залежить від постановка правильного діагнозу та вибір адекватного методу лікування. Тому дії науково-педагогічного складу кафедри, в першу чергу спрямовуються на формування в здобувачів навичок збору анамнезу, проведення диференційної діагностики стану ЩЛД із різним клінічним перебігом та ускладненнями.

Це складний процес, який потребує врахування багатьох факторів та знань, які часом виходять за рамки навчальної програми та потребують навичок практичної роботи [2; 4; 11]. Тому саме практичній підготовці стала приділятися підсилена увага. Адже якщо здобувач зможе наблизитися до визначення можливої причини хвороби пацієнта та знайти відповідні методи лікування, він робить великий крок у набутті та розвитку свого власного клінічного досвіду.

Саме практичні заняття дають змогу розвивати алгоритмічне мислення, яке в кінцевому випадку приводить до чіткого застосування практичних навичок, сприяє формуванню особливого стилю поведінки лікаря з пацієнтом, складовими якого є: зосередженість, об'єктивність, логічність і послідовність у плануванні та виконанні власних дій, уміння ставити задачу та знаходити ефективні шляхи її розв'язання.

Не менш суттєвим результатом практичних занять є наявність у майбутніх лікарів-стоматологів аналітичного мислення. Саме воно дає змогу знаходити вихід у будь-якій ситуації, застосовувати нові методики та схеми лікування, прогнозувати ускладнення, формують бажання донести результати своєї практичної роботи широкій аудиторії, співпрацювати, а не ставати конкурентами – все це формує лікаря як особистість [2; 6; 9; 11].

Значна увага приділяється формуванню у студентів навичок збору анамнезу, проведення обстеження та диференційної діагностики захворювань ЩЛД із різноманітним клінічним перебігом та їх ускладненнями.

На практиці вивчаються сучасні підходи до діагностики, принципів лікування та профілактики на засадах даних доказової медицини, а також невідкладні стани в практиці хірургічної стоматології. Так, подається інформація про технології операційного нейромоніторингу, відновлення втраченої кісткової тканини за допомогою клітинних технологій, технологій віртуального моделювання і роботи зі стереолітографічними моделями, які дозволяють візуалізувати анатомічну будову, отримати цифрові показники щодо розмірів, з'ясувати морфологічні особливості та ін. [3; 5; 6; 8].

Здобувачі беруть активну участь у діагностично-лікувальному процесі амбулаторних, стаціонарних пацієнтів під керівництвом

асистентів і доцентів кафедри. Також передбачено ознайомлення з лікувально-профілактичними заходами, які найчастіше застосовуються в хірургічній стоматологічній практиці. Під час аналізу конкретного клінічного випадку, пов'язаного з пораненням, увага здобувачів акцентується на розкритті специфіки процесу діагностики та визначення адекватного (консервативного, хірургічного) методу лікування, алгоритм хірургічного втручання, можливі ускладнення під час та після операцій, розбираються та дискутуються помилки, їх причини та шляхи усунення.

Виходячи з важливості практичної підготовки здобувачів, була збільшена кількість практичних занять у лікувальних закладах: Тернопільській обласній клінічній лікарні, Тернопільському обласному клінічному онкодиспансері, де здобувачі беруть участь у діагностично-лікувальному процесі амбулаторних, стаціонарних пацієнтів під керівництвом асистентів і доцентів кафедри. Навчальна мета в цій формі організації освітнього процесу полягає не тільки в дотриманні чіткої послідовності проведення заняття, а в тому, щоб організувати продуктивну взаємодію педагога і здобувача, направляти і корегувати його самостійну діяльність.

У цій ситуації викладачі сприймають майбутнього хірурга-стоматолога як рівноправного партнера, колегу, на паритетній основі взаємодіють з ним, підкреслюючи рівноцінність цілей, прав і обов'язків по відношенню до пацієнта. Така взаємодія підвищує впевненість молодих лікарів у собі, привчає до обговорення клінічних випадків, підштовхує до аргументації власних думок та відстоювання своєї точки зору.

Для професійно-орієнтованого навчання, набуття практичного досвіду створена відповідна теоретична і практична база, яка продовжила поповнюватися й у період військового часу. Так, відеотека також була поповнена матеріалами до розділу «Реконструктивно-відновна хірургія ЩЛД», що демонструють алгоритм надання планової та невідкладної медичної допомоги в щелепно-лицевому відділенні.

Виходячи з того, що сучасне покоління студентів вільно використовує цифровий простір, володіє комп'ютером, цікавиться новітніми технологіями, ми намагаємося виправдати їх очікування. Окрім фантомного навчання в симуляційному центрі, ми застосовуємо спеціальні навчальні фільми, живу телевізійну трансляцію операцій з операційних, так звану «live surgery». Візуалізація алгоритмічних схем послідовності дій хірурга-стоматолога під час операцій за допомогою різноманітних мультимедійних засобів є важливим моментом сучасного навчання і сприймається здобувачами як ефективний метод викладання. Безумовно, це підвищує якість навчання, допомагає йти в ногу з часом [3; 4; 6; 9; 11].

Частина занять проводиться в інтерактивній формі із застосуванням таких методів навчання, як кейс – study, з використанням тренажерів-симуляторів, де здобувачі вчать самостійно розв'язувати поставлені задачі, вправляються у різноманітних технологіях практичної маніпуляції. Педагоги обов'язково звертають увагу на оптимальні шляхи

розв'язання саме тих проблем, які можуть постати в критичних та швидкозмінних військових ситуаціях: надання допомоги на місці травми, на етапах медичної евакуації з урахуванням естетики обличчя; діагностика вогнепальних поранень і пошкоджень м'яких тканин, кісток обличчя; хірургічна обробка ран, використання основного та допоміжного обладнання та ін. Такий підхід до проведення практичних занять сприяє формуванню хірургічних, терапевтичних та деонтологічних вмій та навичок.

Підсилена увага в цей складний час приділяється особистісному зростанню майбутніх стоматологів-хірургів. Акцент ставиться на тому, що професія лікаря повинна відповідати багатьом критеріям: відповідальність, чесність, порядність, безкорисливість, доброта, такт, акуратність, дбайливість, наполегливість, добросовісність, організованість, уміння володіти собою, комунікативність та ін. [1; 7; 10]. На власному прикладі, на прикладах діяльності кращих лікарів міста та країни ми намагаємося донести до здобувачів тезу, що лікар – це людина, покликана покращувати життя інших, готова жертвувати певними вигодами та зручностями, протистояти труднощам заради виконання свого професійного обов'язку. Особливо важливо усвідомлювати себе такою людиною в період війни.

Ураховуючи те, що гуманність медичної праці беззаперечна, особливої гостроти нині набула проблема психологічної та деонтологічної підготовки здобувачів стоматологічного факультету.

Успішність лікування багато в чому обумовлена якістю взаємодії пацієнта та лікаря, яка будується на взаєморозумінні, навичках лікаря комунікувати з пацієнтом.

Війна завжди пов'язана зі зміною емоційного стану тисяч людей. Стрес, підвищений рівень тривожності, фрустрації, страх, депресії в поєднанні з фізичним болем іноді робить пацієнта неадекватним, його реакції можуть бути непередбаченими. Тому, поряд з відпрацюванням алгоритму дій при наданні допомоги цивільному пацієнту чи пораненому, ми вчимо майбутніх лікарів-стоматологів-хірургів поставити себе на місце пацієнта, побачити, відчути, вислухати, заспокоїти, надати пораду, зрозуміти його фізичне та емоційне самопочуття і діяти відповідно до цього. Так вимагає не тільки загальна культура медичного обслуговування, а й необхідність оцінити та полегшити психофізичний стан людини, яка отримала психологічну й фізичну травму війни.

Формування комунікативної компетентності, особливо в умовах військового сьогодення, є одним з важливих завдань колективу кафедри хірургічної стоматології, оскільки некомпетентність у спілкуванні може негативно позначитися на діагностичному й лікувальному процесі [7; 10].

Під час контакту з пацієнтом на практичному занятті в лікувальному закладі педагоги демонструють приклади дотримання деонтологічних правил, сформульованих у роботах науковців, а саме: емпатію (усвідомлене співпереживання), акцептацію (безумовне

позитивне прийняття хворого), самоконгруентність (природність поведінки), створення довірливого клімату, урахування очікування пацієнта від процесу діагностики, лікування та реабілітації [1: 7].

Значущим, на наш погляд, у ситуації лікувальної взаємодії є емоційний досвід і стан самого лікаря. Вони накладають відбиток на специфіку лікування та спілкування з пацієнтом під час надання лікарської допомоги. Тому ми намагаємося на практичних заняттях зрозуміти стан здобувача, підлаштуватися під нього і, вже виходячи з цього, надавати поради, стимулювати самостійний пошук, самостійність у прийнятті рішень.

Усі ці заходи спрямовані на профілактику появи як особистих, так і професійних деформацій у лікарів-стоматологів-хірургів та на їх нівелювання, адже спеціаліст військово-медичної сфери повинен мати високий рівень компетентності, професійної, соціальної та загальнолюдської відповідальності за результати своєї діяльності.

Висновки. Фахова підготовка лікаря-стоматолога-хірурга у військовий час передбачає засвоєння питань теорії й практики з усіх розділів хірургічної стоматології, починаючи з організаційної роботи щелепно-лицевого стаціонару до надання ургентної та планової кваліфікованої хірургічної стоматологічної допомоги цивільному населенню та пораненим військовим.

На кафедрі хірургічної стоматології Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України йде інтенсивна перебудова змісту та форм підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальності 221 «Стоматологія» з урахуванням реалій військового часу. Ефективне формування універсальних компетенцій є вимогою сьогодення та в подальшому буде слугувати розвитку вітчизняної військово-медичної освіти.

Література

1. Андрійчук О. Я. Виховання гуманності у студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» Київ, 2003. 19 с.
2. Гурор Н. С. Алгоритми виконання практичних навичок з хірургічної стоматології : посібник. Тернопіль : ТНМУ «Укрмедкнига», 2020. 171 с.
3. Гурор Н. С. Особливості викладання хірургічної стоматології в умовах дистанційного навчання. *Актуальні проблеми вищої медичної освіти і науки* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 8 квітня 2021 р.) / ред. кол. : В. А. Капустник, В. Д. Марковський, В. В. М'ясоєдов та ін. Харків : ХНМУ, 2021. С. 58-59.
4. Кульбашна Я. Концептуальні основи формування професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі стоматології. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 2 (6). С. 86-96.
5. Маланчук В. О., Крищук М. Г., Копчак А. В. Імітаційне комп'ютерне моделювання в щелепно-лицевій хірургії. Київ : Видавничий дім «Асканія», 2013. 231 с.

6. Підготовка лікарів-стоматологів з позицій освітнього простору XXI сторіччя / Кайдашев І., Расін М., Селихова М. та ін. *Проблеми екології і медицини*. 2015. Т. 19. С. 22-23.

7. Поплавська С. Д. Етика професійної взаємодії медпрацівника і хворого. *Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. 2013. № 11. С. 121–127.

8. Рибак В. А., Копчак А. В. Сучасні можливості та перспективи застосування CAD/CAM технології в лікуванні хворих із дефектами і деформаціями кісток лицевого черепа. *Травма*. Том 16. 2015. № 3. С. 71-78. URL : <http://www.mif-ua.com/archive/article/40904> (дата звернення: 31.10.22).

9. Стандарт вищої освіти України. Другий (магістерський) рівень. Ступінь вищої освіти: магістр. Галузь знань 22 – Охорона здоров'я. Спеціальність 221 – Стоматологія. Видання офіційне / Шешукова О., Удод О., Остапко О., Мруга М. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2019. Загальна кількість сторінок. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzenenya/2020/08/05/281publichne-upravlinnya-ta-administruvannya-magistr.pdf> (дата звернення: 29.10.22).

10. Українська наукова стоматологічна школа: історичні нариси / за ред. : І. П. Мазур, О. В. Павленко, І. Л. Скрипник. Кропивницький : Поліум, 2020. 224 с.

11. Хірургічна стоматологія та щелепно-лицева хірургія : підручник. Ч. 1. / [В. О. Маланчук та ін.]. Вінниця : Нова Книга, 2018. 439 с.

References

1. Andriichuk, O. Ya. (2003). *Vykhovannia humanosti u studentiv medychnoho koledzhu v protsesi fakhovoi pidhotovky* [Education of humanity in medical college students in the process of professional training]: avtoref. dys. na здobuttia ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.07 «Teoriia ta metodyka vykhovannia» Kyiv [in Ukrainian].

2. Hutor, N. S. (2020). *Alhorytmy vykonannia praktychnykh navychok z khirurhichnoi stomatologii : posibnyk* [Algorithms for performing practical skills in surgical dentistry : textbook]. Ternopil : TNMU «Ukrmedknyha» [in Ukrainian].

3. Hutor, N. S. (2021). *Osoblyvosti vykladannia khirurhichnoi stomatologii v umovakh dystantsiinoho navchannia* [Peculiarities of teaching surgical stomatology in distance learning conditions]. Aktualni problemy vyshchoi medychnoi osvity i nauky – Actual problems of higher medical education and science : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, 8 kvitnia 2021. Kharkiv : KhNMU, 58-59 [in Ukrainian].

4. Kulbashna, Ya. (2014). *Kontseptualni osnovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv u haluzi stomatologii* [Conceptual bases of formation of professional competence of future specialists in the field of stomatology]. Osvitolichnyi dyskurs – Educational discourse, 2 (6), 86-96 [in Ukrainian].

5. Malanchuk, V. O., Kryshchuk, M. H., Kopchak, A. V. (2013). *Imitatsiine kompiuterne modelivannia v shchelepno-lytsevi khirurhii* [Simulation computer modeling in maxillofacial surgery]. Kyiv : Vydavnychi dim «Askaniia» [in Ukrainian].

6. Kaidashev, I., Rasin, M., Selykhova, M. etc. (2015). *Pidhotovka likariv-stomatologiv z pozytsii osvithnoho prostoru XXI storichchia* [Training of dentists from the standpoint of the educational space of the 21st century]. Problemy ekologii i medytsyny – Problems of ecology and medicine, T. 19, 22-23 [in Ukrainian].

7. Poplavskaya, S. D. (2013). *Etyka profesiinoi vzaiemodii medpratsivnyka i khvoroho*. [Ethics of professional interaction between a medical worker and a patient]. Osvita, nauka, vyrobnytstvo – Computer-integrated technologies: education, science, production, 11, 121–127. [in Ukrainian].

8. Rybak, V. A., Kopchak, A. V. (2015). *Suchasni mozhylyvosti ta perspektyvy zastosuvannia CAD/CAM tekhnolohii v likuvanni khvorykh iz defektamy i deformatsiamy kistok lytsevoho cherepa* [Modern possibilities and prospects of using CAD/CAM technology in the treatment of patients with defects and deformations of the bones of the facial skull]. *Travma – Trauma*, том 16, 3, 71-78. URL : <http://www.mif-ua.com/archive/article/40904> [in Ukrainian].

9. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2019). *Standart vyshchoi osvity Ukrainy. Druhyi (mahisterskii) riven. Stupin vyshchoi osvity: mahistr. Haluz znan 22 – Okhorona zdorovia. Spetsialnist 221 – Stomatolohiia. Vydannia ofitsiine* [Standard of higher education of Ukraine. Second (master's) level. Degree of higher education: master's degree. Field of knowledge 22 – Health care. Specialty 221 – Dentistry. The publication is official] / Sheshukova O., Udod O., Ostapko O., Mruha M. Kyiv, 6. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzenie%20standarty/2020/08/05/281publichne-upravlinnya-ta-administruvannya-magistr.pdf> [in Ukrainian].

10. Mazur, I. P., Pavlenko, O. V., Skrypnyk, I. L. (ed.) (2020). *Ukrainska naukova stomatolohichna shkola: istorychni narysy* [Ukrainian scientific dental school: historical essays]. Kropyvnytskyi : Polium [in Ukrainian].

11. Malanchuk, V. O. (ed.) (2018). *Khirurgichna stomatolohiia ta shchelepno-lytseva khirurgiia: pidruchnyk* [Surgical stomatology and maxillofacial surgery: textbook]. Ch. 1. Vinnytsia : Nova Knyha [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнюється досвід підготовки лікарів-стоматологів-хірургів в умовах військового стану на кафедрі хірургічної стоматології Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Стоматологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 221 «Стоматологія».

Розкриваються організаційні умови забезпечення адаптації всього освітнього процесу до реалій війни, шляхи регуляції та стабілізації емоційного стану здобувачів, залучення їх до волонтерської діяльності.

Значна увага приділяється тим змінам, що торкнулися робочої програми дисципліни «Хірургічна стоматологія», зокрема модулів «Військова стоматологія» та «Травматологія щелепно-лицевої ділянки». Зміщено акцент на підготовку майбутніх стоматологів-хірургів до надання медичної допомоги пацієнтам з пораненими щелепно-лицевою ділянкою, особливості клінічного перебігу таких травм, основи діагностики та лікувальних маніпуляцій, розкриваються методи й засоби, алгоритми дій з надання ургентної допомоги на місці травми, на різних етапах медичної евакуації. Крім того, теми доповнені питаннями щодо вивчення і розуміння психологічного стану поранених, надання елементарної психологічної допомоги.

Висвітлюється специфіка проведення практичних занять безпосередньо в лікувальних закладах. Показано шляхи ефективної взаємодії педагога та здобувача в діагностично-лікувальному процесі амбулаторних, стаціонарних пацієнтів (сприйняття здобувача як рівноправного партнера, взаємодія з ним на паритетній основі, визнання рівноцінності цілей, прав і обов'язків по відношенню до пацієнта), що підтверджується показниками алгоритмічного та аналітичного мислення майбутнього фахівця військово-медичної сфери, наявними хірургічними, терапевтичними та деонтологічними вміннями та навичками.

Ключові слова: стоматолог-хірург, професійна підготовка, військовий стан, психологічна стресостійкість, щелепно-лицева ділянка.